

Konstruktivisme

1. Hvad er konstruktivisme?

Konstruktivisme er i den betydning af ordet, der benyttes her, betegnelsen for en international strømning i det videnskabelige miljø, der i dag på magtfuld vis bejler til det filosofiske og videnskabsteoretiske centrum inden for stort set alle videnskabsområder. Hovedbudskabet i konstruktivismen er, at en række af de fænomener, som vi normalt opfatter som naturgivne, i virkeligheden bør opfattes som menneskeskabte konstruktioner: Ikke blot kirker og banker, og biler og skruetrækkere, men også naturfænomener som bakterier og atomer.

Konstruktivismen er vanskelig at afgrænse - traditionsmæssigt, udbredelsesmæssigt gennem videnskaberne og tematisk. Alligevel skal der i det følgende gøres et forsøg.

Konstruktivismen er en relativ ny foreteelse. Selv om de første konstruktivistiske værker allerede ser dagens lys fra midten af 1960'erne, er det først i 1980'erne og 1990'erne, man møder konstruktivismen som udbredt strømning. Den har dog historiske aner langt tilbage i tiden.

Som afspejling af hovedindflydelsen fra på den ene side psykologi og socialpsykologi, på den anden side filosofi, sociologi og humaniora, kan konstruktivismen i dag deles op i en mere subjektorienteret variant, kaldet *radikal konstruktivisme* (Ernst van Glasersfeldt, Heinz von Foerster), og en mere sociologisk orienteret udgave, kaldet *socialkonstruktivisme* (bl.a. Peter Berger & Thomas Luckman, hvis bog *The Social Construction of Reality* (dansk titel: *Den samfundsskabte virkelighed*) fra 1967 har givet strømmingen dens navn). Mens den første variant hovedsagelig findes inden for psykologi og pædagogik, findes socialkonstruktivismen inden for en lang række videnskaber og fagsammenhænge. Mens den radikale konstruktivisme ser viden som en subjektiv konstruktion, betragter socialkonstruktivismen viden som en social konstruktion.

Konstruktivismen har i dag vundet bred tilslutning, især blandt

ynge forskere. Også i Danmark har den fået sine tilhængere. Der findes allerede flere oversigtsbøger, artikler og websites om konstruktivismen på dansk. Med sin hurtige ekspansion er konstruktivismebegrebet efterhånden blevet noget udvandet, så det mange gange kan være vanskeligt at bestemme, hvad en socialkonstruktivist af i dag egentlig står for. I stigende grad er konstruktivismen, især inden for samfundsvidenskab og humaniora, blevet identificeret med postmodernitet og globalisering og med dynamik og åbenhed generelt. Dermed er den ikke til at skelne fra dagens øvrige kulturelle strømninger med deres dyrkelse af det subjektive og værdipluralismen.

At denne sidste forståelse ikke fanger centrale sider af konstruktivismebegrebet, vil fremgå af den følgende karakteristik.

2. Konstruktivismebegrebets variabilitet

Som allerede nævnt er "konstruktivisme" en samlebetegnelse, hvorfor det kan være vanskeligt at give en klar karakteristik af det bagvedliggende begreb. Dog er det muligt at fremdrage følgende gennemgående grundtræk. I konstruktivismen finder vi typisk:

- (1) En forkastelse af forestillingen om erkendelse og viden som afspejling af verden. Viden kan ikke opfattes som repræsentation af en vidensafhængig verden. (Anti-realisme).
- (2) En forkastelse af essentialismen, dvs. af forestillingen om et væsensindhold bag tingenes umiddelbare fremtræden. (Anti-essentialisme).
- (3) En tilsvarende tilslutning til forestillingen om erkendelse som aktiv meningskonstruktion, der gør al viden perspektivisk og styret af hensynet til (praktisk) anvendelighed i forhold til det indtagne perspektiv. (Konstruktivisme).
- (4) En skepsis over for og kritisk holdning til såkaldt sikre og tilforladelige udgangspunkter og til proklameringer af, at den endelige sandhed om en sag er nået eller ligger umiddelbart inden for rækkevidde. Al viden vil i princippet kunne udsættes for kritik. (Anti-fundamentalisme).

- (5) En skepsis over for det universelle og en bekenden sig til det lokale og kontekstuelle. Erkendelse er i sit perspektiv altid bundet til tid og sted. (Lokalisme, holisme).

Med denne stikordsagtige karakteristik af konstruktivismen har vi endnu ikke angivet forskellen mellem radikal konstruktivisme og socialkonstruktivisme. Den kommer frem i punkterne (6)' og (6)'', hvor de respektive udgaver karakteriseres:

- (6)'Viden befinder sig udelukkende i hovedet på enkeltpersoner. Selv om viden kan opdeles på mange måder - fx som viden om ting, viden om selvet og viden om andre - er alle typer viden i sidste instans subjektiv. Selv kommunikation må opfattes med udgangspunkt i det enkelte subjekts konstruktioner. Også sproglig forståelse finder sted som konstruktioner hos det enkelte individ.

- (6)''Viden dannes gennem interaktion i samfundet, hvor især sproget spiller en central rolle. I realiteten findes der intet uden for et givet kollektivs fælles sprog og de tekster, det manifesterer sig gennem. Enkeltsubjektet er en social konstruktion blandt andre.

Selv om mange konstruktivister holder filosofisk lav profil og måske ligefrem finder en vis tilfredsstillelse ved at profilere deres position som anti-filosofisk, kan alle punkter siges at markere filosofiske standpunkter. Standpunkterne er alle kendt i den filosofiske tradition.

Ligesom det er muligt at dele konstruktivismen op i en subjektiv og social variant, er det muligt at dele dem op i en stærkere og en svagere udgave, specielt ud fra de forsvarede grundtesers filosofiske radikalitet. Det drejer sig især om punkterne (1) og (3). En stærk variant af punkterne (1) og (3) består i en *ontologisk (værensmæssig) tolkning*, ifølge hvilken ikke blot vor viden om genstandene i verden, men også selve genstandene, må opfattes som en (radikal eller social) konstruktion. I svagere udgaver vælges en mere *epistemologisk (erkendelsesmæssig) tolkning*, ifølge hvilke det kun er vor viden om genstandene i verden, der er konstrueret, ikke selve genstandene.

Beslægtet med denne opdeling finder vi en anden vigtig opdeling af specielt socialkonstruktivismen, en opdeling i, om det

er hele verden, der rammes af den konstruktivistiske anskuelsesmåde, eller om det kun er bestemte dele. Her mener man inden for de stærkere udgaver, at det faktisk er hele verden, der må opfattes som konstrueret, mens de svagere udgaver kun vil medregne konstruktioner, hvor det sociale element fremgår tydeligt.

En stærk variant af punkterne (1) og (3) ovenfor - hvor den ontologiske tolkning er valgt for alle genstande i verden - finder vi bl.a. hos den amerikanske filosof Nelson Goodman: "På samme måde som vi altså skaber stjernebilleder ved at udvælge og sammensætte visse stjerner frem for andre, skaber vi stjerner ved at trække visse grænser frem for andre. Intet dikterer, om himlen skal afgrænses som stjernebilleder eller som andre objekter. Vi må skabe, hvad vi finder, det være sig Karlsvognen, Sirius, mad, brændsel eller et stereoanlæg." (Goodman: *Of Mind and Other Matters*, Harvard University Press 1984).

En svag variant af punkterne (1) og (3) - hvor den ontologiske tolkning kun vælges for klart sociale fænomener (kirker og banker), mens en realistisk position fastholdes over for tingsverdenen (bakterier og atomer) - finder vi hos en anden amerikansk filosof John R. Searle: "Uden dermed at implicere, at der er tale om de eneste kendsgerninger i verden, er det nødvendigt at skelne mellem *rå kendsgerninger* som fx, at afstanden mellem solen og jorden er 150 millioner kilometer, og *institutionelle kendsgerninger* som at Bill Clinton er præsident. Rå kendsgerninger eksisterer uafhængigt af alle menneskelige institutioner; institutionelle kendsgerninger derimod kan kun eksistere inden for menneskelige institutioner." (Searle: *The Construction of Social Reality*, The Penquin Press 1995). Den danske filosof Finn Collin har i bogen *Social Reality* (Routledge 1997) forsvaret en lignende svag position i Danmark.

Også instrumentelle handlinger som det at åbne et vindue eller det at skifte gear i en bil er rå kendsgerninger ifølge Searle. Selv om identifikation af sådanne handlinger kan lattes gennem brug af sproget, så er sproget ifølge Searle ikke konstitutivt for dem. Heri er Searle uenig med mange, selv blandt de, der forsvare realismen.

Et markant træk blandt mange især socialkonstruktivister er den holdning, der kommer til udtryk i punkt (4) og (5), nemlig at viden

altid må ses som foreløbig, og som forankret inden for et lokalt perspektiv. Det er klart, at en accept af det konstruktivistiske centralsynspunkt i punkt (3) ikke nødvendigvis implicerer denne anti-fundamentalisme. Den tyske filosof Immanuel Kant, som ordet "konstruktivisme" oprindeligt forbindes med, mener at kunne forsikre sig om visse uomgængelige forudsætninger for erkendelsen, som indebærer, at erkendelsen ikke udelukkende skal ses som funderet i den lokale sanseerfaring. Det gælder fx i geometrien, hvor de geometriske konstruktioner ifølge Kant ikke kan opfattes som generaliseringer over empiriske enkelterfaringer, men tværtimod må ses som forskrifter for, hvordan det geometriske rum og de geometriske figurer *må* gestalte sig for den empiriske erkendelse af konkrete figurer. Imidlertid kan de fleste af dagens konstruktivister ikke acceptere denne a priori-tænkning hos Kant. De er tværtimod enige i den argumentation mod Kant, allerede Hegel fremførte i *Åndens Fænomenologi*, nemlig at vi, som de historisk og geografisk bundne væsener, vi er, altid må befinde os i en *lokal sammenhæng*, der gør ethvert forsøg på en gang for alle at ville søge det absolutte overblik og det absolutte grundlag for erkendelsen illusorisk.

Med denne undsigelse af Kant undergår konstruktionsbegrebet en afgørende *modifikation*. I Kants konstruktionsbegreb (som er arvet af flere filosofiske og fagvidenskabelige retninger op gennem især det 20. århundrede, specielt inden for logik og matematik), indgår det som en væsentlig bestanddel af begrebet, at konstruktioner skal ses som *skridtvis anvendelse af regler* - i sidste instans anvendelse af *visse overordnede principper, der sikrer klare og distinkte konstruktionsbetingelser*.

Denne opfattelse af konstruktionsbegrebet, som spiller en væsentlig rolle i logik og matematik, men også fx i Piagets udviklingspsykologiske teori, opgives mere eller mindre i de stærke programmer. Selv om de radikale konstruktivister vedkender sig dyb gæld til Piaget, vælger de at nedtone ledeforestillingen i hans forskning, nemlig at udviklingen af den menneskelige intelligens skulle følge bestemte universelle konstruktionsforskrifter, upåvirket af lokale erfaringer. Heri skal man netop se den modvilje mod essentialismen, som kommer til udtryk i punkt (2): Antagelser af essenser, det være sig om universets fysiske struktur, om den

menneskelige fornufts udvikling eller om samfundets form, behandles normalt med yderste mistro i de stærke udgaver af konstruktivismen. I stedet foretrækker man forestillingen om en lokal, kontekstuel forankring af viden.

Derfor understreger man i sin metodologi vigtigheden af *den uhildede, teori- og metodefri iagttagelse*. Kun den kan nemlig sikre, at det lokale og kontekstuelle kommer til sin ret.

Med betoningen af den uhildede, teori- og metodefri iagttagelse får konstruktivismen et afgørende *ideologisk sigte*: Teoretiske og metodiske forudantagelser stemples som fordomme, da de hindrer et kontekstuel beriget syn på det studerede objekt.

3. Kritiske forbehold

Forestillingen om den uhildede, teori- og metodefri iagttagelse er en kerneforestilling i konstruktivismen. Men den repræsenterer samtidig en afgørende svaghed ved konstruktivismen, i hvert fald i dens stærkere udgaver. Med den uforbeholdne bekenden sig til iagttagelsen synes man nemlig at stå i et uforløst og modsigelsesfuldt forhold til de videnskabsopfattelser, man gerne vil gøre op med. Opfordringen er jo ikke så uskyldig, som man gerne vil gøre den til. Tværtimod anbefales jo netop *en bestemt metode*, nemlig uhildet iagttagelse. Men derfor må metoden enten forsvares over for konkurrerende bud på en videnskabsfundering, i hvilket tilfælde man allerede har accepteret, at videnskaben må indeholde teori- og metodemæssige overvejelser. Eller man må afstå fra at gøre sin teori og metode særligt gældende over for andre metoder, i hvilket tilfælde man så ganske vist vil kunne undgå enhver tale om teori og metode, men med den omkostning, at man ikke længere vil have nogen platform for begrundelse og kritisk vurdering. Man bliver derfor i virkeligheden nødt til at efterlade alle teorier lige uprøvede, og dermed lige gyldige eller ugyldige. Man havner i relativisme.

Problemet med relativismen dukker også op i forbindelse med anti-realismen og perspektivismen i konstruktivismen, jf. punkt (1), (3) og (5): I punkt (1) frakender man verden eksistens uafhængigt af enhver subjektiv eller social konstruktion. I punkt (2) gives en perspektivistisk begrundelse herfor: Vi vil altid nærme os verden fra en bestemt synsvinkel, et bestemt perspektiv. Og i punkt (3) gøres op med forestillingen om det privilegerede perspektiv.

Følgelig vil ethvert perspektiv altid være lokalt. Man vil dermed være berøvet dels muligheden for at måle sin viden på verden, dels muligheden for at jævnføre perspektiver med hinanden. Ethvert perspektiv vil blot repræsentere *sin* udlægning af virkeligheden. Igen er der her en fare for, at man vil havne i relativisme.

Mange konstruktivister, også blandt de, der går ind for det stærke program, er bekendt med denne fare for relativisme, og mener den bør undgås. Det er imidlertid vanskeligt at se, hvordan den kan undgås, i hvert fald så længe man opfatter anti-realismen i (1) som en nødvendig følge af perspektivismen i punkt (3) og (5). For det behøver den på ingen måde at være. Tværtimod må perspektivbegrebet netop forudsætte verden, som det, perspektivet allerførst bliver perspektiv gennem.

Det er klart, at denne indsigt ikke kan erhverves gennem empirisk iagttagelse. Den må snarere ses som en uomgængelig forudsætning for enhver handlings vellykkethed, ethvert udsagns meningsfuldhed. Alligevel vil den ikke kunne betvivles, uden man samtidig underminerer sin egen tale om perspektiver.

Men det synes også at gælde for andre af konstruktivismens antagelser. Også her vil man være i stand til at drive tilsvarende kritiske kiler ind. Således synes det muligt at tilbagevise lokalismen i punkt (5) ved at påvise, at talen om det lokale må forudsætte talen om det globale.

Forskellige kritikere har i mere positiv forstand ledt efter en overgribende ramme for alle lokale perspektiver. Alle undsiger de den stærke konstruktivistiske udgave af empiricismen med dens krav om uhildet, teori- og metodefri iagttagelse. I stedet anbefaler de en besindelse på de betingelser for at gøre tingene rigtigt eller forkert, vi alle som konstruktører synes underlagt. En besindelse på, at virkeligheden ikke lader sig fange via forudsætningsløs iagttagelse - noget sådant synes faktisk ikke at findes - men at iagttagelsen altid kræver sine uomgængelige normative - teoretiske som metodemæssige - forudsætninger.

Det skal understreges, at denne kritik af den stærke konstruktivisme ikke indebærer nogen afvisning af konstruktivismen som helhed. Tværtimod ser svagere versioner af konstruktivismen ud til at kunne danne løfterige grundlag for forskningsprogrammer: Ved at lade den radikale konstruktivisme

gælde instrumentelle handlinger alene, sådan som vi har set Searle anbefale det, og ved at indskrænke socialkonstruktivismen til kun at gælde de strikt sociale handlinger, vil et realistisk program for den instrumentelle handleverdenen vis-a-vis den sociale verden, og et tilsvarende realistisk program for tingsverdenen vis-a-vis såvel den sociale verden som den instrumentelle handleverden kunne grundlægges og relativismen herigennem undgås.

Peter Widell

Peter L. Berger & Thomas Luckman: Den samfundsskabte virkelighed: En videnskabssociologisk afhandling, Lindhardt og Ringhof 1976.

Donald Davidson: Om selve ideen om et begrebsskema, *Philosophia* 22, 1-2/1993.

Margaretha Järvinen & Margareta Bertilsson (red.): *Socialkonstruktivisme: Bidrag til en kritisk diskussion*, Hans Reitzels Forlag 1998.

Søren Barlebo Wenneberg: *Socialkonstruktivisme: Positioner, problemer og perspektiver*, Samfundslitteratur 2000.